

Кошелева Наталя

кандидат педагогічних наук, доцент
доцент кафедри психології
Горлівського інституту іноземних мов
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
м. Бахмут, Україна
ORCID:0000-0002-0380-3242,
e-mail: cosheleva.natali@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЙНО-ОСОБИСТІСНОЇ СКЛАДОВОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Анотація. Стаття є частиною дослідження, присвяченого актуальній проблемі формування психологічної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури. У статті обґрунтована необхідність системної роботи з формування досліджуваної компетентності засобами спецкурсу «Майстерня психологічної компетентності вчителя-філолога». Проведено пілотне дослідження рівня сформованості мотиваційно-особистісної складової психологічної компетентності у студентів спеціальності 014.01 «Середня освіта (Українська мова та література)» на підставі розроблених критеріїв та показників. За результатами первинного обстеження відзначено переважно середній або низький рівень мотивації студентів до отримання та використання психологічних знань у роботі вчителя і в житті в цілому, недостатній рівень розвитку емпатії, комунікативних навичок, здатності до вирішення конфліктів тощо. З метою підвищення рівня мотивації була створена студентська проблемна група, в якій проводилася системна робота за цим напрямом з використанням інтерактивних, дослідницьких і творчих методів. Повторне діагностичне дослідження показало підвищення рівня сформованості мотиваційно-особистісної складової психологічної компетентності у студентів, які працювали в складі групи. Зроблено висновок про доцільність проведення системної роботи з формування психологічної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури засобами відповідного спецкурсу.

Ключові слова: майбутні викладачі української мови і літератури, професійна педагогічна компетентність, психологічна компетентність, мотиваційно-особистісна складова, студентська проблемна група, пілотний проект, спецкурс.

Постановка проблеми. Формування психологічної компетентності майбутніх учителів української мови та літератури є актуальним завданням сучасної вищої педагогічної освіти та обумовлене низкою чинників, що ускладнюють педагогічну діяльність (значне розширення змісту шкільних програм з мови та літератури, підвищення вимог до технологічної підготовленості вчителя, необхідність працювати в змішаному режимі у зв'язку з карантинними обмеженнями, висока відповідальність за майбутні результати обов'язкового ЗНО та ін.). Наслідком є високий ризик емоційного вигорання, втрати стресостійкості, інтересу до роботи й учнів, розвитку неврозів, розчарування у професії тощо. Тому вважаємо за доцільне розпочинати процес формування психологічної компетентності майбутніх вчителів української мови та літератури ще під час підготовки у педагогічних вишах. Зазначимо, що цілеспрямовано та системно така робота зі здобувачами освіти за спеціальністю 014.01 «Середня освіта (Українська мова і література)» майже не проводиться.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Психологічну компетентність як складову професійно-педагогічної компетентності виділяли у своїх дослідженнях А. Маркова, І. Зимня, І. Коновальчук, Н. Кузьміна, С. Максимюк, О. Овчарук, О. Пометун, Л. Штефан тощо. Теоретико-методологічні засади психологічної компетентності вчителя висвітлювали О. Алферов, І. Демідова, В. Дружинін, В. Кан-Калик, Ю. Кулюткін, А. Орлов, Л. Регуш, Г. Сухобська, Н. Яковлева та ін. Так, Е. Рамзані визначає її як систему знань, умінь і навичок, які забезпечують майбутньому фахівцю не тільки загальнопсихологічну підготовленість, а й високий рівень професійної самосвідомості, вміння керувати своїм психічним станом, сукупність психологічних знань і вмінь, а також особистісних якостей, які дозволяють ефективно здійснювати педагогічну діяльність (Рамзані, 2014, с. 163). Проте під час аналізу наукових праць з цієї проблеми ми дійшли висновку про відсутність цілісної науково обґрунтованої педагогічної системи формування психологічної компетентності майбутніх викладачів української мови та літератури. Це обумовило напрям наших наукових пошуків. У попередніх дослідженнях нами було визначено сутність психологічної компетентності майбутніх вчителів-філологів як «сталієї підструктури професійно-педагогічної свідомості й самосвідомості особистості педагога, яка формується на основі синтезу теоретичних і практичних психологічних знань, умінь, навичок і разом з іншими складовими професійно-педагогічної компетентності забезпечує його здатність успішно вирішувати завдання фахової діяльності» (Кошелева, 2019, с. 548). Там само нами було виділено та охарактеризовано структурні складові досліджуваної компетентності: мотиваційну, когнітивну, практичну, особистісну та аутопсихологічну. В інших працях нами було визначено й обґрунтовано педагогічні умови формування психологічної компетентності майбутніх викладачів української мови та літератури (Кошелева, 2019, с. 47-49) і розроблено критеріальний апарат (критерії, показники та рівні) оцінювання її

сформованості. Подальшу роботу в цьому напрямі ми бачимо як розробку технологій діагностики та формування компонентів психологічної компетентності майбутніх учителів-філологів. У цій роботі зупинимось на мотиваційному та особистісному компонентах досліджуваної компетентності.

Мета статті – визначити особливості формування мотиваційно-особистісної складової психологічної компетентності майбутніх викладачів української мови та літератури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для цілеспрямованого формування досліджуваної компетентності необхідне проведення системної роботи. На нашу думку, вона може проходити у формі викладання спецкурсу «Майстерня психологічної компетентності вчителя-філолога» та через запровадження відповідних педагогічних технологій в інші дисципліни підготовки студентів-філологів. Для планування експериментальної роботи в цьому напрямі ми вважали за доцільне попередню реалізацію пілотного проєкту у формі роботи студентської проблемної групи з проведенням усіх досліджень, необхідних для розробки й реалізації програми експерименту.

Нами було визначено показники сформованості мотиваційно-особистісної складової досліджуваної компетентності: мотиви формування власної психологічної компетентності; прагнення щодо формування психологічної культури учнів, збереження і зміцнення їхнього психологічного здоров'я, установлення ефективної і позитивної педагогічної комунікації; інтерес до психологічних знань, до досліджень психічних процесів та явищ; здатність до емпатії, співчуття, психологічно обґрунтованого вирішення педагогічних завдань і проблем, конструктивного розв'язання конфліктів на основі психологічних знань. Відповідно до них нами було проведено діагностичне дослідження серед студентів 3-4 курсів спеціальності 014.01 «Середня освіта (Українська мова і література)» Горлівського інституту іноземних мов, які вже мали досвід проходження педагогічних практик у закладах загальної середньої освіти (47 осіб). Нами було використано методи анкетування, тестування, бесіди, експертної оцінки. При проведенні опитувань було використано такі засоби: анкету «Психологічна культура вчителя»; діагностичну картку щодо визначення психолого-педагогічної компетентності вчителя; опитувальники «Аналіз мотивації діяльності педагогів», «Психолого-педагогічна культура вчителя», самотест «Шляхи розвитку» (Криворізька ЗОШ І – III ступенів № 42, 2021). За допомогою цих засобів ми з'ясували ступінь задоволеності майбутніх вчителів власною психологічною підготовкою, сформованості провідних мотивів викладацької діяльності і розвитку власної психологічної культури, готовності пізнавати себе і вдосконалюватися, а також провели експертне оцінювання психолого-педагогічних знань і вмінь студентів, здійснене керівниками практики від кафедр інституту та закладів освіти – баз практики. Також було використано діагностичні методики: тести «Психологічна компетентність

педагога», «Самооцінка професійних якостей педагога» (Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області, 2014), методику вивчення здатності педагога до емпатії І. Юсупова, тест для діагностики комунікативних і організаторських здібностей В. Синявського та Б. Федоришина, тест «Діагностика стратегій розв'язання конфліктних ситуацій» Д. Джонсона і Ф. Джонсона, методику «Педагогічні ситуації» Р. Немова для вивчення індивідуально-психологічних особливостей майбутніх вчителів-філологів, важливих для формування мотиваційно-особистісної складової психологічної компетентності. За результатами аналізу отриманих даних можна зробити такі висновки: більшість студентів не повною мірою усвідомлюють важливість якісної психологічної підготовки для майбутньої педагогічної діяльності, не мають пріоритетних мотивів формування власної психологічної культури та компетентності, мають низький або середній рівень емпатійності, розвитку комунікативних та організаторських здібностей, при розв'язанні конфліктних ситуацій часто обирають неефективні стратегії втечі або примусу, у складних педагогічних ситуаціях губляться і не можуть знайти правильні рішення. Отримані дані були узагальнені, що дозволило здійснити кількісний розподіл студентів за рівнями сформованості мотиваційно-особистісної складової психологічної компетентності (високий, середній, низький) відповідно до сформульованих нами критеріїв (рис. 1).

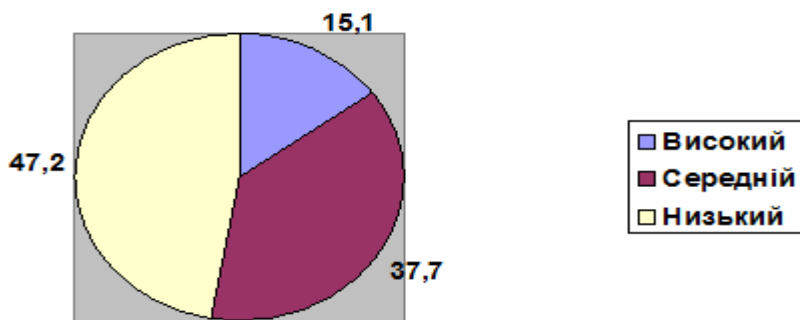

Рис. 1. Рівні сформованості мотиваційно-особистісної складової психологічної компетентності майбутніх вчителів-філологів (первинне обстеження)

Високий рівень сформованості мотиваційно-особистісної складової психологічної компетентності було відзначено у 15,1 % студентів, середній рівень – у 37,7 %, на низькому рівні перебували 47,2 % респондентів, що свідчить про актуальність роботи щодо формування досліджуваної компетентності. Ми ознайомили студентів з результатами обстеження та сформували з числа охочих студентську проблемну групу «Психологічна

компетентність вчителя-філолога» (20 осіб). Для проведення формувальної роботи з цього напрямку в межах пілотного проекту ми обрали такі технології: тематичні бесіди з презентаціями «Напрями професійного розвитку вчителя-словесника», «Психологічна культура вчителя як запорука професійної майстерності», «Подолання психологічних бар'єрів у роботі вчителя», «Розвиток психологічно компетентного вчителя», «Психологічний клімат на уроці», «Вчимося управляти педагогічними конфліктами», «Емпатійність і толерантність вчителя-словесника», «Психологічні особливості особистісно орієнтованих уроків української мови та літератури», «Психологічні аспекти оцінювання на уроках української мови та літератури», «Розвиток особистості учня на уроках української мови та літератури», «Роль психологічних знань вчителя для збереження психічного здоров'я учнів»; розбір проблемних педагогічних ситуацій; рольові ігри (самооцінка, конфлікти, комунікація та ін.); тренінги на розвиток психологічної культури та компетентності; зустрічі з випускниками інституту, які працюють у ЗЗСО; конкурс методичних розробок уроків з української мови та літератури; реалізація проекту «Розробка біоадекватних уроків з української мови та літератури за REAL-методикою».

За результатами річної роботи студентської проблемної групи ми провели повторне діагностичне дослідження, яке показало підвищення рівня сформованості мотиваційно-особистісної складової психологічної компетентності у студентів, що працювали у складі групи (рис. 2).

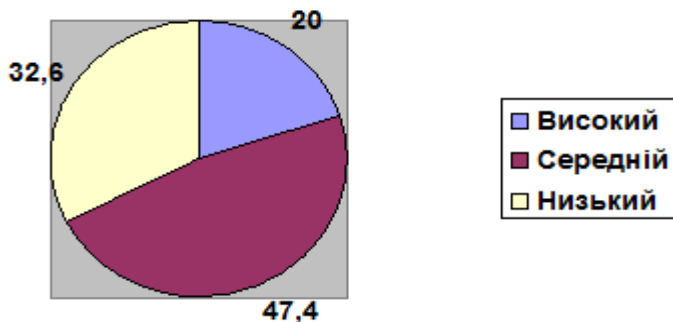

Рис. 2. Рівні сформованості мотиваційно-особистісної складової психологічної компетентності майбутніх вчителів-філологів (повторне обстеження)

Так, високий рівень сформованості досліджуваної компетентності було відзначено у 20 % студентів, середній – у 47,4 %, низький – у 32,6 % респондентів. Кількість студентів, що показали високий рівень, зростає на 4,9%, середній – на 9,7 %, кількість студентів на низькому рівні зменшилась на 14,6 %, що є найважливішим досягненням, оскільки зміни в мотиваційній сфері є найбільш складними та актуальними для успішності

подальшої роботи щодо формування психологічної компетентності майбутніх вчителів.

Стосовно якісних змін, то за період роботи з'ясовано, що студенти стали проявляти значно вищий рівень розуміння важливості психологічних знань для діяльності вчителя української мови та літератури, зацікавленість у підвищенні їхньої якості і формуванні вмінь застосовувати їх при проведенні занять та педагогічному спілкуванні в цілому. Деякі з них відзначали, що ті ускладнення, які вони відчували у спілкуванні і вирішенні проблемних ситуацій під час педагогічних практик, можна було б подолати значно ефективніше за умови більш компетентного і зваженого підходу. Студенти також наголошували, що завдяки участі у тренінгах вони стали почувати себе більш комфортно і впевнено в ситуаціях комунікації, самопрезентації, розв'язання конфліктів тощо. Студенти високо оцінили важливість отриманих навичок самоаналізу, самооцінювання, педагогічної рефлексії, навчилися аналізувати різні ситуації педагогічної взаємодії під час рольових ігор та врівноважено діяти в них, виявляти розуміння та емпатію до інших учасників, пропонувати ефективні способи розв'язання конфліктів, що спочатку викликало у багатьох значні труднощі.

Отож, ми бачимо, що завдяки роботі у складі студентської проблемної групи рівень мотивації студентів стосовно власної психологічної компетентності підвищився, що свідчить про доцільність пропозиції щодо цілеспрямованої системної роботи в цьому напрямі в межах запровадження відповідного спецкурсу.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Подальші розвідки плануємо присвятити визначенню особливостей діагностики і формування інших компонентів психологічної компетентності в межах пілотного дослідження та розробці програми експериментальної роботи під час запровадження спецкурсу «Майстерня психологічної компетентності вчителя-філолога».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Рамзани, Е. (2014). Сутність поняття психологічної компетентності вчителя. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*, 2(61), с. 158–165.
- Кошелева, Н. (2019). Визначення змісту і структури психологічної компетентності майбутніх викладачів української мови і літератури. *Молодий вчений*, 10(74), с. 547–551.
- Кошелева, Н. (2019). Педагогічні умови формування психологічної компетентності майбутніх викладачів української мови та літератури. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 67, с. 46–50.
- Криворізька ЗОШ I – III ступенів № 42 (2021). *Передумови педагогічної діяльності*. Режим доступу: <https://brensis.wixsite.com/monitoring/vchitel> [Дата звернення 5.07.2021].
- Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області, (2014). *Психодіагностичний інструментарій в роботі з педагогічними працівниками*. Кельменці, 58 с.

REFERENCES

Ramzani, E. (2014) Sutnist poniattia psykholohichnoi kompetentnosti vchytelia [The essence of psychological competence of a teacher]. *Spirituality of a Personality: Methodology, Theory and Practice*, 2(61), s. 158–165. [in Ukrainian].

Kosheleva, N. (2019). Vyznachennia zmistu i struktury psykholohichnoi kompetentnosti maibutnikh vykladachiv ukrainskoi movy i literatury [Determining the content and structure of psychological competence of future ukrainian language and literature teachers]. *Molodyi vchenyi*, 10(74). s. 547–551. [in Ukrainian].

Kosheleva, N. (2019). Pedahohichni umovy formuvannia psykholohichnoi kompetentnosti maibutnikh vykladachiv ukrainskoi movy ta literatury [Pedagogical conditions of formation of psychological competence of future teachers of Ukrainian language and literature]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitimii shkolakh*, 67, s. 46–50. [in Ukrainian].

Kryvorizka ZOSH I – III stupeniv No 42 (2021). *Peredumovy pedahohichnoi diialnosti*. URL: <https://brensis.wixsite.com/monitoring/vchitel> [Data zvernennia 5.07.2021]. [in Ukrainian].

Institut pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity Chernivetskoï oblasti, (2014). *Psykhodiahnostychnyi instrumentarii v roboti z pedahohichnymy pratsivnykamy*. Kelmentsi, 58 s. [in Ukrainian].

FORMATION FEATURES OF THE MOTIVATIONAL AND PERSONAL COMPONENT OF PSYCHOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE TEACHERS

Natalia Kosheleva

Candidate of Pedagogical Sciences (Ph D),
Associate Professor at the Department of Psychology
Horlivka Institute for Foreign Languages of the
State Higher Educational Establishment «Donbas State Pedagogical
University»,
Bakhmut, Ukraine
ORCID: 0000-0002-0380-3242,
e-mail: kosheleva.natali@ukr.net

Abstract. The article is a part of the research dedicated to the relevant problem of psychological competence formation of future Ukrainian language and literature teachers. The article substantiates the relevance of systematic work on the formation of the competence under study. It is proposed to carry out such work in the form of a special course "Workshop of a teacher-philologist psychological competence".

In order to verify the necessity of its development a pilot study of the formation level of motivational and personal component of psychological competence in students of 014.01 specialty "Secondary education (Ukrainian language and literature)" was conducted. The previously developed criteria and formation levels of the examined competence served as a basis for diagnostics. The primary survey showed that the majority of students have an average or low

level of motivation to obtain and use psychological knowledge in the teacher work and in life in general.

In order to increase the level of motivation, a student problem group was created in which systematic work in this area was carried out. We used thematic conversations with presentations, trainings on the psychological culture and competence development, meeting with Institute graduates who work in schools, a competition in the methodological developments of Ukrainian language and literature lessons, the “Development of bio-adaptive Ukrainian language and literature lessons according to the REAL-methodology” project. According to the annual work results in the student problem group the repeated diagnostic study was conducted, which showed an increase in the formation level of the motivational and personal component of psychological competence among the students who worked in the group. Positive changes were also noted in the attitude of philology students to the level of their own psychological knowledge and its importance for the work of the teacher. It was concluded that it is practical to carry out systematic work on psychological competence formation of future Ukrainian language and literature teachers by means of the corresponding special course.

Keywords: future Ukrainian language and literature teachers, professional pedagogical competence, psychological competence, motivational and personal component, student problem group, pilot project, special course.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2021 р.